

KÉMIKUSOK AZ 1956-OS FORRADALOMBAN*

Tisztelt Osztály, kedves kollegák, barátaim!

Ezekben a napokban ünnepli az Ország a magyar történelem egyik legfényesebb fejezete, a magyarság szabadságvágyának hősi megnyilvánulása, az 1956-os szabadságharc és forradalom félévszázados jubileumát. Az ünneplésből a Kémiai Tudományok Osztálya sem maradhat ki, s igen nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy az Osztályelnök úr engem bízott meg azzal, hogy a magyar kémikus társadalom szerepéről, részvételéről az akkori eseményekben, a megtorlás vegyész áldozatairól és a hazájukat elhagyni kényszerülő kollegáinkról, hacsak igen szűkre szabott keretek között is, a mai osztályülésen megemlékezzek.

Korosztályom számára a Sors kivételesen nagy ajándéka volt, hogy egyetemistaként, határtalan lelkesedéssel, naiv idealizmussal, fiatalos lendülettel és minden mérlegeléstől, megfontolástól mentes önfeláldozásra is készen szemtanúi, cselekvő résztvevői lehettünk az 1956-os történelmet formáló eseményeknek. Sokadmagammal évtizedeken át hittünk abban, hogy eljön az idő, amikor nemzeti ünnep lesz október 23. Mi, akkori fiatalok nagyon sokat köszönhetünk 56-nak: Nézeteink kikristályosodását, megszilárdulását nemzetről, hazáról, szabadságról, a szülőföld iránti felelősségről, összetartozásról, hűségről, emberségről, morális értékrendről, hagyománytiszteletről. E néhány októbervégi nap a nemzeti és politikai öntudatra ébredést, a felnőtté válást hozta meg számunkra.

Öt évtized múltán, bármennyire is sorsdöntők voltak az októberi napok, az emlékek részben elmosódtak, kihullottak az idő rostáján, talán itt-ott más színezetet, hangsúlyt is kaptak, de egyes momentumok mozaikszerűen máig frissek maradtak, s úgy élnék bennünk, bennem, mintha ma történtek volna. Az emlékek e töredékes, hézagos fennmaradása talán részben annak a következménye, hogy a lelkes forradalmi hangulat egyfajta fél-önkívületi, bódult, súlytalansági állapotban tartott bennünket, mintha valamivel a talaj, a realitások világa fölött jártunk volna és a valóság csak mintegy ködfátyolon átszűrődve jutott el a tudatunkig. Gondolom, másokkal is így van ez, s ennek tudatában kértem meg néhány barátomat, kollegámat, hogy segítsenek a ma is frissen élő mozzanatokból egyet-kettőt felvillantani, felidézve velük az egykor történeteket.

Az volt a szándékunk, hogy csak a tényekre szorítkozva, de legalább az öt egyetem, ahol akkor vegyészképzés folyt, a három nagy gyógyszergyár, s a két nagy kémiai kutatóintézet (akkori nevükön a KKKI és a GYKI) falai között 56-ban történetekről, munkatársaik szerepvállalásáról, későbbi sorsáról szó essék e megemlékezésben. E tíz intézményből néhány kollegánkat, lehetőleg olyanokat, akik az adott munkahelyen éltek át az 56-os eseményeket, kértem meg, hogy röviden foglalják össze és írják le számomra élményeiket, emlékeiket. Ésszerű keretek közt csak arra van mód, hogy a kapott anyagból egy-egy momentumot önkényesen kiragadva, jellemző képet adjak a kémikusokat is érintő forradalmi eseményekről és a következményekről.

Az előzményekről Czvikovszky Tibor műegyetemi tanár sorait idézem: „1956 őszén a kollégiumi folyosók és szobák, de még az órákői szünetek is megteltek egyre nyílabb vitákkal. Annyi belénk sulykolt óvatos meghunyászkodás, provokációtól való félelem után egyre üdítőbb pezsgés indult meg a fejekben és a szívekben. Ausztria semlegessé válása, a lengyel liberalizáció, s a magyar belpolitikai fejlemények megmozdították a jövendő mérnökeinek fiatal fantáziáját.” írja.

Így érkezett el október 22. A Műegyetem aulájában azon a történelmi jelentőségű eseményekbeli részvétel tudatától mámoros októberi éjszakán, több ezer egyetemi hallgató kollektívan öntötte szavakba, foglalta pontokba a magyar nép akaratát. Azóta számtalanszor tapasztaltam a „kollektív fogalmazás” lehetetlenségét: már fél tuat ember is elég, hogy mondatokon, szavakon órákon át eredménytelenül vitázzon. Ez a sikeres közös fogalmazás egyike az azokban a rendkívüli napokban, a legkülönbözőbb dolgokban megnyilvánuló csodáknak, amelyek kifejezői a csak nagyon ritkán létrejövő, sokakat, akár nagy tömegeket is egyesítő teljes nézetazonosságnak, közös akaratnak.

A „Határozat” ezt a nevet kapta a 14 pontot magába foglaló proklamáció azt a naiv optimizmust, szinte gyermeki hitet sugározza, amelyet, fittyet hányva realitásoknak, s a történelmi feltételeknek, a tankönyvekből, irodalmi alkotásokból akkor a szívekbe költözött tette és önfeláldozásra is kész hazafiság, magyarságtudat, nemzethez-tartozás érzése diktált. Ez a minden résztvevőt átható lelkesedés nem tudott, nem akart számolni mindazzal, ami rövidesen bekövetkezett: a bukással, a kegyetlen és aljas bosszúval, a sok évtizedes elsilányulással, a hazugságokkal és képmutatásokkal, az idegen érdekek gátlástalan, önző célokból vállalt kiszolgálásával, a nemzeti öntudatot titkoló, sőt szégyellő, a feljelentések és besúgások morális züllést hozó korszakával, de tudat alatt, ösztönösen sejtette, mint ahogy azt is, hogy vér, szenvedés, áldozatvállalás nem hiábavaló: későbbi évtizedek kiapadhatatlan erkölcsi erőforrásává válik, s Magyarországnak, a magyar népnek tiszteletet, megbecsülést és csodálatot terem a nemzetek közösségében.

A diákgyűlés spontán felkiáltással jelölt ki három hallgatót (egy építészt, egy vegyészt, s egy gépészt (vagy villamosmérnök hallgatót (erre már nem emlékszem), hogy a késő éji órákban fogant szöveget sokszorosítsa. Erre a BME központi épületének stencilező szobájában került sor (ez egy apró, szűkös helyiség volt a magasföldszinten, a Kémiai Technológiai Tanszékkal, illetve a hozzátartozó előadóteremmel szemben) a hajnali órákban. A vegyészhallgató e sorok írója volt. Az első, olajfoltoktól már csak kissé szennyezett és hosszú időn át rejtgetett példányt, a 6330 sorszámú sten-cil-szöveggel, ma is őrzöm. Politikai

*Elhangzott az MTA Kémiai Tudományok Osztálya 2006 október 17.-i osztályülésén (Chinoin-Sanofi-Synthelabo Group, Budapest)

elővigyázatosságból akkoriban számozni kellett a sokszorosított szövegeket és ez a "biztonsági" sorszám paradox módon a "Határozat" lapján is ott díszleg.

Érdeemes felidézni, hogy a diákgyűlés hangulata, s ezzel a pontokba foglalt követelések jellege hogyan változott október 22. estjén. A nagygyűlést az MDP és a DISZ rendezte. Az egyik szónok az írószövetség képviselőjében Kuczka Péter író volt. Beszéde alatt egyre nőtt az ellenszenv és elégedetlenség, fokozódott a hangulat. A közbekiáltásokkal egyre sűrűbben megszakított beszéd befejezetlen maradt és még ma is előttem a kisvártatva pánikszzerűen távozó szónok lobogó lódenkabátja a K épület hosszú folyosóján, amint elmenekül a népharag elől. A pontok fogalmazása során a kezdetben felmerült, s főként a diákság anyagi gondjainak megoldására vonatkozókat (menza, diákothton, vasúti kedvezmény) fokozatosan kiszorították az egyre radikálisabb és egyre inkább politikai jellegű követelések (a szabad vizsgák és egyéni külföldi utazások lehetővé tételétől, a norma- és beszolgáltatási rendszerek, politikai perek felülvizsgálatán és a pártreform követelésén – pártkongresszus összehívása, Nagy Imre vezette kormány – át). Éjfél tájra már a Kossuth-címer és a több-párt rendszer visszaállítása, titkos szavazás és a szovjet csapatok kivonása került a pontok közé, utóbbiak egyre előbbre sorolva. Az egyenként megszavazott pontokat gyorsírással feljegyezték, s erről a jegyzetről készült a stencil-szöveg. Döntés született a „Határozat” beolvasásáról a Rádió-ban, eljuttatásáról nagy vállalatokhoz, intézményekhez, s a hadsereghez, hogy a diákság követeléseinek támogatásához a társadalom minél szélesebb körét lehessen megnyerni. Ezt a „Határozatot” osztottuk szét másnap az október 23.-i diákfelvonulás résztvevőinek, és az utca velünk örvendező népének. „Felejthetetlen az a napsütötte késő-őszi kedd, október 23.”, írja Czvikovszky Tibor. „A reggeli előadások után megállt az élet. Felbolydult méhkashoz hasonlított az egyetem. 48-as ifjaknak éreztük magunkat, s ami a legfontosabb: nem féltünk! Délután kettőkor nyolcas sorokban, kart kar-ba öltve megindult a diákfelvonulás ki a Gellért térre, végig a Dunaparton a Bem-térig, majd a Parlamenthez és tovább a Rádióhoz. Megállíthatatlan volt a forradalom.”

A többi budapesti egyetem diákjai is csatlakoztak a műegyetemi felvonulókhoz. AZ ELTE hallgatói a Rákóczi úton és a Margithídon át értek el a Bem-szoborhoz és csatlakoztak a műegyetemiekhez. A parlamenthez már együtt vonultunk tovább. A vidék is megmozdult, az egyetemi városokban gyűléseket és felvonulásokat szerveztek szolidaritásuk kifejezéséül a budapestiekkel. Szegeden már 23.-án este lövések is eldőrdültek (igaz, mint később kiderült csak vaktölténnyel), amikor a diákok a textilgyárhoz vonultak, a dolgozókat csatlakozásra felszólítandó. Veszprémben 23.-án nagygyűlés, megalakul a MEFESZ, másnap pedig kimondják az egyetemi autonómiát, 25.-én tömegtüntetés a hallgatók részvételével.

A felvonulás híre futótűzként terjed, s ahogy Bajusz Sándor írja, a GYKI-ba is hamar eljut. Először csak tréfálkoznak, mondván „mégis igaz a marxista tanítás, hogy a történelmet nem a nagy személyiségek, hanem a tömegek formálják. November 4.-én aztán kiderül, hogy ez a marxista tétel is téves.” De két nap múlva már véresen komolyra fordulnak az események. Wix György Kossuth díjas mikrobiológust keresik a Vas utcai kórházból: Kifogyott a gyógyszer, tele vannak haslövéses sebesültekkel, antibiotikumra van sürgős szükség. Bajusz vöröskeresztes zászlót fest egy konyharuhára, ezt fölszerelik egy kisteherautó antennájára, felpakolják Wix-el a GYKI-ban tárolt kilónyi terramicint, s elindulnak Kőbányáról a Vas utcába. Utközben ÁVO-sok tartóztatják föl, de megtudva, hogy gyógyszert visznek, tovább engedik őket, s a terramicint szerencsésen célba juttatják. Itt újabb vállalkozásra kéri Bajuszékát, hozzanak morfint is a Török laborból. Ez a Király utcában volt, s visszatérünkben gyerekek füttye, integetése figyelmeztette őket tankok közeledtére. Így még idejében megálltak, mielőtt a tankágyúk rövid sorozata süvített át a keresztelni szándékolt utca hosszában. A jelenet még kétszer ismétlődött mire szerencsésen visszaértek a Vas utcába. Ott köszönték a morfint, de még egy harmadik feladatra is kérték őket: a Humánból kellett penicillint és gázoldómaszérumot hozniok. Ezt is vállalták. Utközben nemzeti zászlóval letakart holttestet láttak, a Baross téren feltartóztatta őket a lincshangulatban levő tömeg. Arra gyanakodtak, hogy fegyvert szállítanak a vöröskereszt leple alatt. Wix lélekjelenlétének köszönhetően, aki delegáltakat invitált a szállítmány ellenőrzésére, ezt is megúszták. Wix rövidesen kiszállt az autóból, hogy ellásson egy sebesültet, Sanyi barátom pedig újabb incidens nélkül ért haza Zuglóba a kis teherautó.

Ide tartozik, hogy a Chinoin, a Richter és az EGYT a forradalom napjaiban, s azt követő zavaros időszakban is – a lehetőségekhez igazodva – folytatták a termelőmunkát és biztosították a kórházak gyógyszerellátását. Az EGYT kiemelt figyelmet fordított a gyermektápszer ellátás zavartalanására. Mindenhol nemzetőrség, forradalmi bizottságok és munkástanácsok alakultak, s ezek tagjaiul, sokszor politikai nézeteiktől is függetlenül – mert végre demokratikus úton lehetett választani – természetesen a szakmailag kiváló, emberileg legmegbecsültebb és legtekintélyesebb munkatársakat választották meg. Mivel a szabadságharc leverése után főként ezekből a személyekből lettek az üldözöttek, egyfajta kontraszelekciót eredményezett a választások demokratikus módja: éppen a legtehetségesebb, legbecsültebb emberek nem kerülhettek éveken át, nem ritkán évtizedeikig sem, az őket megillető vezető pozíciókba. Egyetlen példát kiragadva a sok közül: ez a sors jutott Varga Ernő ter-melési vezetőnek az EGYT-ben, aki pedig a biztonságos háttérbe vonult igazgató és disszidáló főmérnök helyett átvette a gyár irányítását, s neki volt köszönhető, hogy a termelés nagyobb zökkenők nélkül vészelte át a kritikus időszakot.

Amint az új szovjet-hű vezetés november 4.-ét követően a szovjet tankok árnyékában szilárdulni érezte a talajt a talpa alatt, megkezdődött a kommunista hatalmi intézmények újjászervezése, a példátlanul kegyetlen és barbár megtorlások korszaka. Több száz kivégzettje (számuk jóval meghaladja a Haynau-Bach korszak áldozatainak számát), közel 18 ezer, egy évnél hosszabb börtönbüntetésre ítélt áldozata van e korszaknak. Vegyész halálra ítéltől nem, viszont néhány deportált vagy börtönt szenvedettől tudunk. Annál több pályatárs volt a nyugatra menekült mintegy 200 ezer, s állását elveszített vagy különböző szigorúságú büntetést kapott honfitársunk között. A vegyészársadalom disszidáltjairól nem sikerült konkrét adatokhoz jutni, de az tudható, hogy nagyon érzékeny veszteség érte mind a kutatóintézeteket, mind a vállalatokat. Az EGYT-ből pl. negyedszázánál

több munkatárs távozott, s kézenfekvő feltételezni, hogy a többi intézményt is megtizedelte ez a menekülési hullám. A veszteség még a számszerűséghez mérten is sokkal számottevőbb volt, mert az eltávozottak átlagos képessége, tudása, képzettsége, tapasztalata fölülmulta az itthon maradókét. Érdekes feljegyezni, hogy a forradalom leverése után távozók között feltűnően nagy számban voltak a kommunista rendszer kegyelmei, vezető káderei. Pl. az ELTE'-n „legreakciósabb”-nak tartott Szerves Kémiai Tanszék oktatóinak mintegy negyede ifjúsággá szidált, közöttük öten, tehát többségben kommunisták.

A hatalom-restauráció keretében került sor a BME-n a megsemmisült káderanyag pótlására, un. „elbeszélgetések” keretében, amikor pártfunkcionáriusokból álló bizottság elé egyenként beidéztek a hallgatókat, felszólították a pártba, illetve KISZ-be való belépésre, 56-os „bűneik” megbánására, a forradalmat elítélő nyilatkozatok megtételére. A száz körüli létszámú harmadéves vegyészévfolyamunk hallgatói közül a nagy nyomás hatására 1959-re májusára mindössze féltucatnyin maradtunk, akik megtagadtuk a KISZ-be való belépést. Néhány évfolyamtársunkat eltávolították az egyetemről és azzal riogattak, hogy aki nem lép be a KISZ-be, nem kap majd állást. Az én esetemben így is történt, fél év telt el, mire legutolsóként, protekcióval, állatorvosi munkakörben sikerült elhelyezkednem, az egyetemről útravalóul kapott káderlapnak köszönhetően. Tucatnyi évfolyamtársunk nyugatra menekült, de a másodévesek közül ennél sokkal többen, az évfolyam közel harmada távozott. A kizártak közül egyetlenként említtem a nemrég elhunyt Lauritzné Sós Katalint. A későbbi kiváló élelmiszeralitikus, kandidátus csak évekkel később fejezhette be tanulmányait. Az volt a bűne, hogy egyetlen éjszakára befogadta munkástanácselnökké választott menekülő unokatestvérét. A BME oktatók közül Nemes Katalin börtönbe került, Ladik János állását veszítette el. Szegedről Fodor Gábort, több oktató társával együtt eltávolították az egyetemről, másik tagtársunk, Görög Sándor 56-os nemzetőr ellen fegyelmi indult, visszaminősítettek, s mint visszaemlékezésében Széll Tamással egybehangzóan írja, Márta Ferencnek köszönhetette a súlyosabb következmények elmaradását. Széll Tamás már november folyamán egy menekülő házaspárt bújtatott. A férjet később kivégezték, felesége, Forró Mariann szegeden végzett vegyész börtönbe került. Debrecenben Dede László tanársegéd és Scholtz László hallgató kapott 2, illetve 1 éves börtönbüntetést (előbbit első fokon 15 évre ítélték), Golenya József vegyészhallgatót hazautaztatásban igazoltatták, majd „gyanús egyetemistaként” egy hónapra, Ungvárra deportálták és börtönben tartották, Imre Lajos egyetemi tanár, az Egyetemi Forradalmi Bizottmány elnöke megrovásban részesült. A veszprémi oktatók közül nov. 7.-én 3 oktatót és 61 egyetemistát deportálnak. December folyamán 13 oktatót elbocsátanak az egyetemről, Szabó Lászlót internálják, Füredi Zoltán és Sasvári Mihály hallgatókkal együtt. Gegus Ernőt a Veszprémi Egyetem későbbi tudományos főmunkatársát – egyetemi státuszt börtönviseltként, bár megszerezte a tudományok doktora fokozatot, nem kaphatott – koholt vádak alapján három hónapra bebörtönözik.

Az ELTE forradalmi bizottságának elnökéül a sportvezetőként is nagyon népszerű fizikust, Cornides Istvánt választották meg. Kucsman Árpád professzor erről így számol be: „Ő megnyugtató és józan beszédet mondott, a finn példát tartotta követendőnek. Határozottan lecsillapította a bosszúra szomjazó radikálisokat, az exponált kommunistákat pedig csak arra szólította fel, hogy lehajtott fejjel vonuljanak háttérbe és dolgozzanak tovább, egyúttal biztosítva őket, hogy nem eshet bántódásuk. A restauráció mindeztől távolról sem volt hálás neki. 1957 tavaszán bebörtönözték és kivégzéssel fenyegették. Szabadon bocsátása után nem mehetett vissza az egyetemre, karrierjét kettétörték.” Hadd fűzzem hozzá ehhez: évekig vidéken dolgozott segédmunkásként és csak jóval később Pungor Ernő tagtársunk segítette képességeinek, tudásának valamelyest megfelelő kutatómunkához. Így vált fizikus létere részesevé, elsősorban a tömegspektrometria terén, kémiai természetű kutatómunkáknak. A rendszerváltás után sem rehabilitálták méltóképpen, az ELTE Fizikai Tanszékcsoport még speciálkollégiumi előadóként sem tette lehetővé visszatértét egyetemünkre. Ezt a szerkezetkutatói szakirányú képzés keretében mi ajánlottuk föl számára. Utolsó éveiben vállalva a heti rendszeres, sőt többnyire ennél is gyakoribb oda-vissza autózást a nyitrai magyarmelvű főiskolán tanított, ahol kollegái és tanítványai részéről ugyanolyan nagy tisztelet és szeretet vette körül, mint egykor az ELTE falai között.

Fontos hangsúlyozni, hogy sem az egyetemeken, sem a gyógyszergyárakban, sem pedig a kémiai kutatóintézetekben nem került sor atrocitásokra a forradalom alatt. Legfeljebb a vörös csillagok estek áldozatul a népharagnak, s ezek helyét a Kossuth-címer vagy a forradalom lyukas zászlója foglalta el az épületek homlokzatán és a tornyok ormán. Általános és jellemző része volt a forradalmi tetteknek a gyűlölet, mert számtalan terhelő valótlanúságot tartalmazó káderanyagok birtokba vétele és megsemmisítése. Az egyetemen magam is részt vettem ebben az akcióban, s Ladik Jánost, tettes társamat az oktatók képviselőjében később ezért távolították el az egyetemről. Ezen túl esetleg még annyi történt, hogy a pártvezetőket és vezető kádereket eltanácsolták az intézményekből, de erre is csak kivételesen került sor, mivel legtöbbjük jónak látta, ha önként szem elöl tűnik. A kutatók, egyetemi oktatók és diákok épp úgy, mint a gyárak dolgozói biztosították a vagyonmegőrzést, ami sokszor nagy bátorságot, hősiességét követelt. Az üzemekben a közlekedési nehézségek miatt a szükségesnél sokkal kisebb létszámmal is zavartalanul folytatták a termelést. Elismeréssel kell szólni azokról a kollegáinkról, akik – gyakran a másik tábor személyiségeiként – segítettek a bajba-jutottaknak. Polinszky Károly a veszprémi egyetemről eltávolított hallgatók számára Budapesten esti tanfolyamot szervezett, s így, ha késve is, de ezek a diákok is diplomához juthattak. Ő és Benedek Pál mentési akciót kezdeményezett az elhurcoltak hazahozatalára. A Chinoinban a forradalom napjaiban eltávolított Darvas József igazgató, miután visszahelyezték pozíciójába, megakadályozta a belső áthelyezésnél súlyosabb retorziókat a vállalatnál. A Gyógyszerkutatóban Szűcsné, a személyzetis vette védelmébe Bajuszt és társait.

A sikeres pályát nyugaton befutott kémikusok közt egész sor kiválóság van. A BME, KKKI és GYKI disszidensei között van Bodánszky Miklós peptidkémikus (Clevelandi Egyetem), az Alan Pierce-díj első kitüntetettje, Gyermek László a Californiai Egyetem neves farmakológus professzora, Csizmadia Imre, Horváth Csaba, Ladik János külső tagok, Mester László és Móczár Elemér a Sorbonne professzorai, Oláh György Nobel díjas, Pavláth Attila az Amerikai Kémikusok Egyesülete volt elnöke, Rabó Gyula külső tag, Schügerl Károly a Hannoveri Egyetem professzora, aki különösen sokat segített a Magyarországról elmenekült kollegáinak és még nagyon hosszan sorolhatnám a híressé vált, nyugatra távozott kollegákat. Az ELTE Szerves

Kémiai Tanszékről egy autóban disszidált az antikommunista Kovács József és a megszállott ortodox-kommunista Kandel István. Előbbi a New York-i St. Johns egyetemen, utóbbi a Torontói egyetemen lett professzor. Könyves Imre pártbizalmi a svédországi Leo gyógyszergyárban futott be nagy karriert és a Lund-i Egyetem díszdoktorrá avatta.

A Szegedi Tudományegyetem tanácsa 1990-ben közel negyven egykori oktató és több, mint 80 hallgató rehabilitálásáról hozott határozatot, akik „politikai okokból váltak méltatlan, súlyos következményekkel járó eljárások áldozatává.” Az állásukat elvesztett oktatók sorában volt Fodor Gábor tagtársunk, aki mindannyiunk által jól ismert fényes karriert futott be később a tengeren túl, a megbüntetettek közt, mint már említettem, Görög Sándor volt osztályelnökünk és Kiss Árpád kvantumkémikus, a tudományok doktora, akkori tanársegédek, továbbá Bartha Lajos és Tóth József adjunktusok, utóbbi a KÖGYÓ későbbi kítűnő szteroid-kémikusa. Veszprémben is megtörtént a meghurcoltak rehabilitációja, s erről személyre szóló okiratot kaptak a jogsértettek.

1956 vízvázalasztó volt mindannyiunk életében, akik átéltek. Életre szóló barátságok szövődtek az akkor a barikád azonos oldalán állók között és máig sem múló, később sokszor alaptalannak bizonyult gyanakvás az ellenkező oldalon levők iránt. Nemcsak sorsunkat, magánéletünket és szakmai pályafutásunkat, de nézeteinket, életelveinket, politikai hovatartozásunkat is gyökeresen befolyásolta a forradalom és szabadságharc idején vállalt szerepünk. Bizonyára vannak, akik felfogása változott fél évszázad alatt, de azt hiszem döntő többségben vagyunk azok, akik számára 1956 sorsfordító és minden későbbi eseményt meghatározó, felemelő, lelkesítő, hosszú időn át egyedüli reményt és bátorítást adó élmény maradt, amelyre tisztelettel, csodálattal és büszkén emlékezünk.

Sohár Pál